

U. PIRJANOV SATIRALIQ PROZASI

Jaqsılıqova Albina Sağınbaevna – Ajiniyaz atındaǵı NMPI qaraqalpaq ádebiyatı tayanış doktorantı

Satira insan kewil keshirmelerine kóz júgirtip, adamzatqa jaqpas hár qıylı qılwalardı barınsha kórsetip beretuǵın janr. Satira-bir qaraǵanda ápiwayı sózler menen oqırmandı kúlkige bóleytuǵınday bolıp kórinesede, tiykarınan, kerisinshe salmaǵı bar, sózi de awır túsiniq. Satira janrında dóretiwshilik etken hár bir jazıwshı aq qaǵaz betin qaralaǵanda satiranıń barlıq elementlerine tán bolǵan xarakterdi ashıp beredi, avtordıń ózi de sol ortalıqqa, sol mazmunǵa iykemlese kelewi kerek. Satira adamzat boyındaǵı xarakterdi barınsha súwretlep beriwshi qural. Satira negizinen xalıqtıń ǵamın oylaydı, adalatlıq ushın ǵúresedi.

Qaraqalpaq satiralıq prozanıń dáslepki úlgeleriniń rawajlanıwına óz úlesin qosqan jazıwshılardıń biri Uzaqbay Pirjanov boldı. U.Pirjanov óz dóretiwshiligi dawamında ádebiyattanıw iliminiń bir qatar janrlarında dóretiwshilik etip, proza janrınıń rawajlanıwında da salmaqlı úles qostı. Sonıń menen bir qatarda sóz sheberi satiralıq gúrrińler dóretiwde de belsendilik etti.

U.Pirjanovtıń satiralıq gúrrińlerinde dóretiwshilik fantaziya kúshlirek seziledi. Jazıwshınıń dáslepki satiralıq shıǵarmaları 1964-65-jılları Ámiwdarya jurnalınıń № 10, 12 sanlarında jariyalandı. Bul jurnaldıń 1964-jıl №12 sanında jazıwshınıń “Tús” satiralıq gúrrińi basıp shıǵarıldı. Gúrriń mazmunı sheber bayanlangan. Jazıwshı shıǵarma ideyası arqalı sol jámiyettegi tártipsizliklerdi súwretlep beriwge háreket etken. Shıǵarma qaharmanınıń ol dúnyǵa barıp keliwi arqalı, real turmıstaǵı túsinewshiliklerdi túsindirip berip atırǵanday kórinedi. Gúrriń qaharmanınıń joqarı mártebeli jumısqa ornalasıwı, jumıs ornındaǵı abıray-izzet onı qıysıq soqpaqlardan alıp baratırǵanlıǵı, bul soqpaqqa túskende tús kóriwi menen baslanadı. Shıǵarma temasınıń ózi de oqırmandı sorawlarǵa bóleydi. Qaharman ne ushın tús kóredi? Avtor tús kóriw araqılı neni bayanlamaqshı boladı? degen sorawlar oqıwshını kitap betin qaralap oqıwǵa baǵdarlaydı. Jazıwshı qaharmanınıń otırar ornın bilmey qalıwı, menmenlikke berilip shańaraǵınan bet burıw halatın búginigi turmısımızda ushırasatuǵın ayırım insanlardıń ashkózligin ótkir sınaǵa aladı. Sonıń menen bir qatarda jazıwshı shıǵarmada shańaraq uyıtqısı er adamnıń bassılıǵında ekenligin sóz etedi.

Avtor gúrrińde qaharman xarakterin bayanlawda satiralıq elementlerden sheber paydalanadı. Óz lawazımınan paydalanıp qıysıq joldı kúseytuǵın ayırım insanlardı ótkir sınaǵa aladı. Mısalı tómendegi qatarlar obrazlı bayanlangan. “Talaptı orınlawına qarań, ortań qolday revizya buxgaltermen. Dukanlardı teksergende satıwshılardıń zárresin alaman. Geyde anaw-mınawına qaramay akt dúzip ayırımlarınıń ayıbın jawıpta jiberemen” [1.123]. Bul qatarlarda oqırman óz kásibine qılaplılıq, paraxorlıq sıyaqlı illetlerdi ańlaydı.

Shıǵarma qaharmanınıń ózi ushın qolaylı jumıs ornı tabılǵan soń basar jolın bilmey ishiwshilikke berilip, qatıqtay uyıp otırǵan oshaq basınıń bereketin qashıradı. Kúndi kún demey iship kelip hayalınıń da, aq shashlı anasınıń da kewilin buzıp kereksiz ǵápler menen mazalaydı. Sońında hayalı menen ajıraspaqshı bolıwǵa kelisim beredi hám sol halatında uyqıǵa ketip tús kóredi. Túsinde ol óziniń dúnyadan

ótkenin kórip qorqınıshqa túsedı. Eń jaqın dep júrgen joldasları da onnan bet burıp alıslap ketip, dúnyadan ótkennen soń onı umıttadı. Erim pirim dep zar jılağan hayalıda basqa birew menen basın shatıp ketedi. Jaslıqtağı súyiklisi Saliymanı oylaydı. Sol sebepten shańarağı buzılğanın hám ólip qalıwıma sebepshi boldı dep onı ayıplaydı. Ol ózinshe jánnet dep esaplağanı, hayalına záhırlı sózler aytqannan soń dozaq sıyaqlı kórinedi. Mısalı:

...Stoldıń ústinde mağan teris qarap kelinshegim otır.

– Aqmaq berman qarap otır, seniń menen bir ashılıp bir sóyleseyin.

– Aqmağıń ne?

– Haw ele sen meniń kim ekenimdi tanımay tursań ba?

– Kim bolǵanda qanday jumısım bar!

– Bárekella, rastanda meni kelmeydi dep oyladıń ba? Turǵan jerinde pirińdi arqańa tańıp, tırmısh aldırıp jibereyinbe! Mine, mınalardı bolsa tıshqanlar ğayzap atır, saǵan isengendegi kúnimiz usı ma?- dep oǵan alıp umıtılıp atırsam, qápelimde qolımdağı bayağı kolbasa sarı-ala jılan bolıp moynıma oratılıp ısıldap, bir butılka konyak kók-kómbek uwǵa aylanıp awzıma ózi quyılayın dep tur.[1.125] Hayalına zaharlı sózlerin aytıp, ózide záharge búrkeneyin dep atırǵanda oyanıp ketedi hám ol ushın kórimsiz dep esaplanǵan hayalı kózine eń gozzal kelinshek mısalı kórinedi. Túsindegi waqıyalar haqıyqat emesligine quwanadı hám shańaraǵınıń bekkem bolıwına bel baylaydı.

Sóz sheberi shıǵarma qaharmannınıń obrazı arqalı kórse qızar, erteńgi kúnin oylamaytuǵın, shańaraqtıń uytqısın uyıtpaytuǵın parıqsız er adamlardı ótkir qaralaydı. Jazıwshınıń jáne bir kewilge qonımlı dóretpeleriniń biri “Avtobusta” satiralıq gúrrińi de júdá sheber bayanlanǵan. Dóretpede avtor jaslar máselesin ótkir sınaǵa aladı. Ziyba isimli qızdıń apasın aldap, úyinen qashıp súyiklisine qosılıwı, kempirdiń qızınıń ketip qalǵanlıǵına aqıldan azarlıq dárejede zań eńirewi, kópshilik aldında kúlkige qalıwı, Ziybanıń qáteligi jazıwshı tárepinen kórkem bayanlap beriledi.

Juwmaqlap aytqanda sóz sheberi Uzaqbay Pirjanov bir qatar shıǵarmaları, ásirese satiralıq shıǵarmalarınıń kórkemligi menen oqırmanın kewil tarların shertiwshi dóretpelerden sanaladı.

Ádebiyatlar:

1. Ámiwdáriya jurnalı./№12 san, 1964.

2. Ámiwdáriya jurnalı./№10 san, 1965.

3. Paxratdinov Y. Qaraqalpaq satirası. Nókis: Qaraqalpaqstan, 1992.